

Ekonomporträttet

ERIK DAHMÉN

Johan Åkerman

Johan Åkerman (1896 – 1982) var ovanligt särpräglad som ekonom bland sina samtida inte bara i Sverige utan också, fastän i mindre grad, utomlands. Hans vetenskapliga arbeten, som var många under drygt ett halvt sekel, var till betydande del originella och ofta metodologiskt provokativa. De föranledde dock endast vid några tillfällen livlig diskussion i Sverige. Att förhållandevis lite publicerades på engelska är en förklaring till att en sådan i stort sett uteblev även utomlands. Frankrike var ett undantag. Innehållet i många av hans skrifter passade där väl in i den samhällsvetenskapliga traditionen. Ett hedersdoktorat vid Parisuniversitetet var ingen tillfällighet.

Föreliggande artikel handlar mest om det metodologiskt centrala innehållet i J Ås vetenskapliga arbeten med koncentration till det som idag förefaller viktigast. Vidare nämns och kommenteras det mottagande hans skrifter fått.

Som nyutexaminerad civilekonom började J Å med praktiskt arbete i näringslivet. Ett stort intresse för teknik och industri grundlades. Efter några år fortsatte

han sina studier dels vid Harvard dels i Uppsala och Lund, bl a i statistik, och disputerade 1928 på avhandlingen *Om det ekonomiska livets rytmik*.

Konjunkturanalys

Hans huvudintresse fram till 1930-talets mitt var konjunkturforskning med tyngdpunkt vid empiri. Såväl i avhandlingen som i hans konjunkturanalys som anställd i Industriförbundet åren 1928–1932 framträdde två karakteristiska drag. Där fanns för det första en anknytning till de teorier som med utgångspunkt i österrikisk kapitalteori handlade om skevheter och svagheter i produktions- och kapitalstrukturer och om jämviktsstörningar i prisbildningen, uppkomna i huvudsak under den föregående högkonjunkturen, samt om felbedömningar, inadvertenser och konflikter i den ekonomiska politiken.

För det andra eftersträvades en vidgning av analyserna över nationalekonomiens traditionella gränser. En spets var i båda fallen riktad mot den förhärskande teori där man arbetade med jämviktsmodeller, "statiska" såväl som "dynamiska", på hög aggregationsnivå. I denna behandlades konjunkturväxlingarna som exogena störningar och betrak-

ERIK DAHMÉN är professor emeritus i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm.

tades som anomalier oförenliga med en "naturlig ordning". J Ås avståndstagande från detta synsätt blev än mer markerat fram på 1930-talet och bidrog till, eller snarare ingick i, det efter hand stora intresse för metodfrågor som till slut dominerade hans forskning och författarskap.

Att hans karakteristiska syn på konjunkturproblemen blev särskilt framträdande på 1930-talet hade samband med att hans under 1920-talets senare år uttalade misstro till de då dominerande, optimistiska konjunkturbedömningarna hade visat sig välgrundad. Den teori man i mångt och mycket stött sig på och som han kritiserat hade onekligen vilselett, till icke ringa del därför att det mesta varit jämviktscentrerad penningteori.

De genomgripande samhällsförändringarna med rötter inte bara i industrialismens egen dynamik utan också i krigens och krigsförberedelsernas förhållanden stärkte sedan hans övertygelse att nationalekonomien borde ta itu med sin metodologi. Föreställningar om "jämvikt" och "naturlig ordning" borde inte längre sätta sin prägel på det teoretiska arbetet och man borde inte som störningar beteckna sådant som i verkligheten var essentiellt i en dynamisk ekonomi och ett samhälle i omvandling. Inflytanden från Veblen och Schumpeter var här tydliga.

Inte minst de ganska animerade diskussionerna kring konjunkturpolitiken före och under 1930-talets djupa depression och stagnationsår i många länder fick betydelse för hans fortsatta arbete. Meningarna gick isär såväl ifråga om diagnoserna mot 1920-talets slut som rörande konjunkturpolitiken under depressionsåren.

Dessa diskussioner bidrog för hans del till åsikten att enkla, närmast monokausala, teorier och på sådana grundade ekonomisk-politiska slutsatser inte bara var orealistiska i vanlig mening utan också, vilket var värre, kunskapsteoretiskt illa underbyggda. I likhet med så mycket annan teori var de inga "kausalanalyser" utan makroekonomiska "kal-

kylmodeller", som inte innehöll någon på verklighetsiakttagelse grundad uppfattning om faktiska förlopp. Föreställningen, exempelvis, att en lågkonjunktur beror på underkonsumtion var resultat av en begreppsbildning med därefter följande logiska deduktioner. Utsagan "Om i ett visst jämviktsläge konsumtionsvaruefterfrågan minskar, så minskar också – ceteris paribus – produktionen och sysselsättningen" är inte kausalanalys utan teoretikerns kalkylmodell. Det är i sådana fall fråga om "modellförlopp", som är förutbestämda av antagandena om olika aktörers "rationella" handlande, inklusive en ceteris paribus-premiss. Det som säges ske, sker efter en imaginär tidsskala och teorin blir då inte mer dynamisk i någon intressant mening genom att kompliceras. Kausalanalyser, däremot, rekonstruerar faktiska förlopp och beskriver då inte bara vad som hänt utan försöker också förstå väsentligheter i förloppen. Det är härvid bl a "repetitionsfenomen" man försöker spåra, dvs sammanhang som har någon intressant egenskap gemensam även om denna från tid till annan manifesterar sig på olika sätt.

Kausalanalys

Den teori som kausalanalyser kräver måste tillkomma i fortlöpande växelverkan med empiri. J Å hade stor respekt för ekonometrien när den lanserades och hyste stora förhoppningar om dess betydelse i kausalanalytiska sammanhang. Han poängterade dock, att det empiriska materialet bör "väcka frågor" och inte bara användas så i urval i samband med tester av den ena eller andra, ofta deduktivt tillkomna, teorien. Han fann inte sina förhoppningar särskilt väl infriade. Många tester kom att göras på underlag som var alltför smalt eller otillfredsställande från källkritiska synpunkter. Andra gjordes på otjänlig teoretisk grund. Det förhöll sig dessutom så, att det slags kalkylmodeller, som blev så vanliga i teorien

och som var ett huvudmål för hans metodologiska kritik, inte ens kunde tänkas empiriskt verifierade eller falsifierade vare sig statistiskt i vanlig mening eller ekonometriskt. En distinktion mellan teori, vars empiriska prövning är svår eller i praktiken omöjlig på grund av frånvaro av bärande statistik och annan dokumentation, och teori, som inte ställer några frågor alls till verkligheten eller ställer sådana som inte ens kan tänkas empiriskt besvarade, är viktig att ha klar för sig.

Vad det senare slaget av teori innehåller i form av logiskt slutna begreppssammansättningar är definitionsmässigt sant men inte intressant, om man är ute efter förklaring av verkligheten. Skall verkligheten förklaras, måste man ge sig i kast med en uppgift som i dessa makroekonomiska kalkylmodeller negligeras, nämligen att i någon mening lösa vad J Å kallade "summeringsproblemet", dvs problemet att från mikrostudier av aktiviteter komma till "makrokosmos" och, märk väl, då också till förståelse av "institutionella" förhållandens betydelse och förändringar. Det gäller alltså att med kausalanalyser förstå hur det som händer på mikroplanet och i interaktion mellan mikrosubjekt – på "mesonivå", för att använda en numera förekommande term – blir makroverklighet. I de makroekonomiska kalkylmodellerna kringgås detta summeringsproblem genom att man helt enkelt lägger samman mikrosubjekt, närmare bestämt deras aktiviteter, till ett imaginärt makrosubjekt. I motsats till vad fallet är med steget från partiell till allmän jämvikt, betyder detta en generalisering av vad som är ett slags "företagsekonomi" till nationalekonomi – en logiskt ohållbar sådan, som den partiella jämviktsteoriens främste skapare, Marshall, inte gjorde sig skyldig till. J Å citerar sin vän Niels Bohrs konstaterande rörande kärnfysikens kunskapsteoretiska grund: "Makroparametrar ge ingen upplysning om mikro-skeende, medan mikro-måtten ej ge upplysning om makro-skeende."

I kausalanalyser är det således fråga om iakttagelser och tolkningar av individers, företags, grupper, organisationers och över huvud taget agerande subjekts – inklusive statsmakter och byråkratier – verksamhet. Deras "kalkylmodeller" s a s för egen räkning måste ingå som förklaringsmoment i makroekonomiska kausalanalyser. De skilda subjektens aktiviteter, baserade på deras respektive kalkylmodeller rörande den verklighet de är intresserade av i sin verksamhet, skapar många mål- och medelkonflikter, spänningar och störningar – blandekonomiernas problematik erbjuder slående exempel på sådana – som blir viktiga objekt för sådana analyser.

Kausalanalyser av detta slag utesluter isolering till "rent ekonomiska" faktorer, framför allt sådana som bestäms av enkla antaganden i den nyklassiska teoriens tappning om vinst- och nytto-maximering. Bl a aktualiseras sociologiska och socialpsykologiska frågeställningar och, inte minst, vad som numera brukar sorteras in under den oöversättbara beteckningen "political science" samt det som på senare tid den sk Public Choice-skolan intresserar sig för. Detta betyder i sin tur bl a att man har att beakta föränderliga "strukturella" och "institutionella" förhållanden. Kunskap om dessa har naturligtvis ett egenvärde men behövs också för tolkningar av förloppen som helhet. Till dessa förhållanden hör t ex utrikes-handelsberoendet, de rådande konkurrensförhållandena i näringslivet, omfattningen och arten av statsingrepp i det ekonomiska livet, hur stor del av nationalinkomsten som disponeras eller dirigeras av den offentliga sektorn, intresseorganisationernas styrka och arbetssätt etc. Ett sådant beaktande är ägnat att i tid och rum begränsa teoriernas förklaringsvärde och, inte minst, användbarhet som underlag för ekonomisk politik. "Strukturgränser" får intressant betydelse i detta hänseende.

J Ås här refererade syn på nationalekonomiens metodologi innebar uppen-

barligen ett i många fall oeftergivligt krav på samhällsvetenskapliga synteser. Att sådana i allmänhet är mycket svåra att åstadkomma var han den förste att medge. Mycket är dömt att stanna vid ansatser. Men väsentligt är, att man inte genom att bortse från behovet av syntes förklarar det hela för sig så till den grad att man kan arbeta som om detta behov inte funnes.

Kritikens innehåll

Inom den nationalekonomiska professionen hade man stora svårigheter att förstå vad J Å ansåg vara de fundamentala metodologiska problemen och förståelsen underlättades förvisso inte av att framställningen innehöll så mycket kritik av vad de flesta sysslade med, ansåg fruktbart och därför gärna lärde ut. Detta förklarar säkert till stor del varför det inte blev mycket diskussion. Eftersom man inte väl förstod kritiken sådan den framställdes i ett kunskapsteoretiskt sammanhang, är det inte så konstigt, att man inte såg så mycket av dess konstruktiva implikationer. Enklare och klarare formuleringar av från kunskapsteoretiska synpunkter mindre ambitiöst slag samt mer tonvikt vid det konstruktiva i stället för så mycket kritik, skulle förmodligen ha föranlett fler reaktioner och mer eftertanke beträffande ändamålsenligheten hos det man själv mest höll på med.

Enligt vad jag förstår, efter då och då under ett halvt sekel återupptagna funderingar, kan, med undvikande av kunskapsteoretiska komplikationer, ett väsentligt innehåll i det åkermanska budskapet framställas på följande sätt: Analyser av *omvandlingsprocesser* med hjälp av för just sådant ändamål lämpade teoretiska instrument som "slaggrutor" har länge varit mer angelägna och mer lovande än teori och statistik rörande det som täcks av sådana "totalitetsbegrepp" som nationalinkomst, investering, konsumtion, spa-

rande och annat liknande på mer eller mindre hög aggregationsnivå. Det sistnämnda innebär nämligen abstraktion från det i fortlöpande förlopp skiftande innehållet i aggregaten ifråga och därmed också från många avgörande faktorer bakom detta innehålls förändringar. I motsats till vad fallet är när omvandlingsprocesser är analysens föremål, faller då många frågeställningar och forskningsuppgifter rörande det ekonomiska livets och hela samhällets dynamik av just det slag som J Å ansåg angelägna, utanför ramen. Det går t ex inte att analysera det mångskiftande samspelet mellan företagarverksamhet och teknisk utveckling och inte heller hur detta påverkas av, och påverkar, den samhälleliga miljön och dess förändringar. När det numera rätt ofta sägs, att makroteorien, närmare bestämt den som gör anspråk på att syssla med ekonomisk tillväxt, har inadekvat mikrounderlag och är alltför lite "institutionellt" orienterad så är det i åtminstone ett väsentligt avseende detsamma som J Å avser med sitt tal om att "summeringsproblemet" kringgås.

Klart är, slutligen, att utan studium av omvandlingsprocesserna går det inte att få grepp om de "blandekonomiska" erfarenheterna och problemen, som senare årtiondens ekonomiska politik med sitt sedan ett halvsekel traditionella teoretiska underlag haft så svårt att hantera. Det är naturligtvis inte teoriens många abstraktioner och ceteris paribus-premissor som sådana som leder till en alltför ensidig fokusering. Skulden skall i stället läggas på just de abstraktioner och ceteris paribus-premissor som den nyklassiska teorin och den förhärskade makroteorien innehåller och som där är väsentliga.

Det kan vara instruktivt att bedöma vetenskapliga arbeten med ledning av följande frågor: För det första: I vilken utsträckning och med vilken framgång är arbetena *kritiska*? Kritiken kan vara av två huvudslag, nämligen innebära anspråk på att påvisa logiska och andra fel eller

hävda, att det föreligger väsentliga underlåtenhetssynder. För det andra: I vilken utsträckning och med vilken framgång är arbetena *konstruktiva*? Även det konstruktiva kan vara av två huvudslag, nämligen betyda förslag till *andra intresseinriktningar* och/eller andra *analysmetoder* eller innebära särskilda *tolkningar av sammanhang* och även eventuellt på dessa byggda *teorier*. De senare kanske med anspråk på att vara så pass generellt användbara att de kan försvara en plats i grundläggande läroböcker. För det tredje: I vad mån möjliggöres *ekonomisk-politiska slutsatser* och *rekommendationer* och vilken relevans har i så fall dessa?

J Ås arbeten är genomgående kritiska, framför allt genom att tala om underlåtenhetssynder. Har man svårt att hänga med i de kunskapsteoretiska fördjupningarna, går det i allmänhet att ändå se det som är konstruktivt i den meningen att det väcks frågor och aktualiseras analyser av ofta betydande intresse. Somligt är konstruktivt även i den meningen att det redovisas resultat av kausalanalyser, i vilka han varit sin metodologiska grundsyn trogen och arbetat med statistiska kvantifieringar. Att det inte blev mer omfattande tillämpning av de metodologiska teserna, dvs fler kausalanalyser, än som faktiskt blev fallet ligger nära till hands att förklara med hänvisning till att han inte hade något forskningsinstitut till sitt förfogande. De exempel som dock finns ligger inom flera olika områden: Konjunkturförlopp i olika länder och samband mellan dessa. Betydelsen av förestående politiska val för den ekonomiska politiken och konjunkturers betydelse för valresultat. "Strukturella" och "institutionella" förändringar inom och mellan länder och deras ekonomiska och politiska följder. Samspel mellan befolkningsutveckling och ekonomiska förlopp.

Betydelsen för nutida forskning

J Å skrev också en betydande mängd artiklar i tidskrifter och dagstidningar i många olika ämnen. Dessa är i allmänhet tillgängliga även för icke fackmän. De är ofta inlägg i en samhällsvetenskaplig debatt och återspeglar hans allmänna syn på forskningens uppgifter. Denna syn framgår inte minst i ställningstaganden, redovisade både i rätt utförliga framställningar och i korta diskussionsinlägg, i frågor kring den samhällsvetenskapliga akademiska undervisningens och forskningens organisation. Dessa frågor var mycket aktuella på 1940- och 50-talet.

En hel del av det som J Å skrev skulle efter pedagogisering kunna ingå i läroböckers inledande metodkapitel. Teoretiska modeller av sådan generell beskaffenhet som kan göra dem lämpade för läroböcker, dvs modeller av principiellt ungefär samma slag som de nyklassiska och keynesianska, finner man däremot inte många exempel på. Inläggen i ekonomisk-politisk debatt, med eller utan argument till förmån för det ena eller andra medlet, är också ganska få. Detta är naturligt med tanke på hans metodologiska grundsyn. Denna disponerade mer för skepsis beträffande vad som kan åstadkommas, i varje fall utan alltför stora risker för oförutsedda och kanske oönskade biverkningar, än för ambitiös ekonomisk politik. Motsatsen har som bekant varit fallet med den så länge förhärskande grundsynen bland majoriteten ekonomer i sådana frågor. J Å var naturligtvis inte förvånad över sistnämnda förhållande. Med tanke på deras ringa intresse för de "kunskapsteoretiska premisserna", var ingenting annat att vänta. I klarhetens intresse skulle han ha kunnat tillägga, att nationalekonomens "kalkylmodeller" var ett uttryck för deras sedan första början helt förhärskande intresse för ekonomisk-politisk "ingenjörskonst" snarare än förklaringar av den historiska verkligheten. För det förstnämnda slaget av teori hade

han som kausalanalytiker inte mycket intresse.

J Ås arbeten är värda uppmärksamhet inte minst bland unga forskningsstuderande och forskare i nationalekonomi, ekonomisk historia, sociologi och statsvetenskap. Ett ökat intresse för vad som numera ofta kallas "forskningsprogram" i hans anda ligger i tiden, inte minst internationellt. Jag har emellertid ett råd att ge: Ägna inte mycket tid och möda åt att försöka lära in hans terminologi och att penetrera hans kritik av såväl den äldre, nyklassiska som den så småningom jämsides med denna förhärskande makroteorien i Stockholmskolans och Keynes' anda. Terminologien har numera hos andra blivit enklare och väsentliga delar av kritiken har formulerats begripligare, t ex inom den sk nyösterrikiska skolan. Ägna i stället desto mer uppmärksamhet åt uppgiften att ur kritiken och hans syn på den samhällsvetenskapliga forskningens mål och medel få fram det väsentliga och i anslutning härtill också åt de exempel på kausalanalys han redovisat. Detta kan ge mycket kunskap och många uppslag.

Läraren

Med hänsyn till det tillgängliga utrymmet för detta ekonomporträtt har det inte varit möjligt att göra mycket annat än att *karaktarisera* och *bedöma* delar av det från *kunskapsteoretiska* och *metodologiska* synpunkter viktigaste innehållet i J Ås arbeten. Såväl karakteristiken som omdömena har sin grund inte endast i vad som kan utläsas ur hans skrifter utan även i en under ett tiotal av mina unga år upprätthållen, nära personlig kontakt. Denna kontakt gör det också naturligt för mig att avsluta med några ord om honom som universitetslärare, först som docent i Lund och ansvarig för undervisning och examination i nationalekonomi från 1932 till 1943, sedan som professor där fram till

sin pensionering 1961.

En framträdande egenskap var ett ovanligt starkt intellektuellt och känslomässigt engagemang för samhällsvetenskaplig forskning. Viljan och förmågan att från den utgångspunkten uppmuntra studenter på olika nivåer var också anmärkningsvärd. Det karakteristiska och betydelsefulla var härvid, att han väsentligen tog fasta på de förtjänster och "komparativa fördelar" han såg hos den ene eller den andre. Han decouragerade då inte någon vars intresse var ringa, och/eller förutsättningar otillräckliga, för avancerade studier på andra områden. Inte heller försökte han tvinga fram en anslutning till sin kunskapsteoretiska och metodologiska grundsyn, t ex för att därmed få till stånd en "Lundaskola". Det är därför ingen tillfällighet att de som på 1930-, 40- och 50-talet i Lund bedrev studier i nationalekonomi ovanför grundnivån – och det var ganska många – inte kom att bilda någon sådan "skola". Det blev emellertid många disputationer i skiftande ämnen, i flera fall i andra än de av J Å mest omhulldade. En anmärkningsvärt stor andel av professurerna i landet blev besatta av "hans" lundensare. Dessa utgjorde dock, signifikativt nog, ifråga om intresseinriktning, läggning och vetenskaplig profil en särdeles heterogen grupp: Guy Arvidsson, Erik Dahmén, Hugo Hegeland, Bengt Höglund, Börje Kragh, Lars Werin och Bengt-Christer Ysander. Till dessa kan läggas Axel Leijonhufvud, som blev professor i USA. Alla hade likväl en gemensam nämnare, nämligen en stor tacksamhetsskuld till sin inspirerande rådgivare och examinator.

Referenser

Det har varit en minst sagt svår uppgift att utan betydande godtycklighet välja ut några av J Ås många publikationer till nedanstående referenslista. Kriteriet vid nedanstående urval har varit, att de exemplifierade arbetena skall handla mycket om det som jag skjutit i for-

grunden. Den i förteckningen sist nämnda artikeln hör till de minst svårlästa och ger den bästa sammanfattningen av hans viktigaste tankegångar på det metodologiska området.

Åkerman, J. [1928], "Federal Reserve-bankernas penningpolitik". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 30.

———, [1928], *Om det ekonomiska livets rytmik*, Stockholm.

———, [1928-1932], *Det ekonomiska läget*. Industriförbundets publikationer, Stockholm.

———, [1932], *Ekonomiskt framåtskridande och ekonomiska kriser*. Kooperativa Förbundet Bokförlag, Stockholm. Engelsk översättning 1932; tysk s å; finsk 1933.

———, [1932], "Ekonomisk vetenskap och politisk ekonomi". *Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 31.

———, [1932], *Den andra fredskrisen. Dess förutsättningar och förlopp*. Svenska försäkringsförbundets publikationsserie 6, Stockholm.

———, [1932], "En konjunkturteoretisk problemställning". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 34.

———, [1936], *Ekonomisk kausalitet*. Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen, Lund.

———, [1939], *Ekonomisk Teori 1. De ekonomiska kalkylerna*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

———, [1944], *Ekonomisk Teori 2. Kausalanalys av det ekonomiska skeendet*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

———, [1952], "Innovationer och kumulativa förlopp". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 54.

———, [1953], "Summeringsproblemet, modellförlopp och konjunkturpolitik". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 55.

———, [1960], *Samhällsstruktur och ekonomisk teori*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

———, [1960], *Theory of Industrialism*. C W K Gleerups Förlag, Lund.

———, [1961], "Fyra metodologiska moment". *Ekonomisk Tidskrift*, nr 63.

ekonomisk debatt

Prenumerera på

Prenumerationspriset är 285 kr för 8 nummer (1 år).
Prenumeration kan påbörjas när som helst under året.
Studering och lärare prenumererar för 215 kr/år
och för 110 kr/termin (4 nummer)
(Läroanstaltens namn skall anges).

Prenumeration sker hos *Finansrutin TM-System AB*,
Kammakargatan 48, 111 16 STOCKHOLM
Tel 08-21 40 95, måndag–fredag kl 9.00–12.00.

Prenumeration kan också ske genom att avgiften satts in på postgiro
74 65 79-2 eller på bankgiro 849-6317. Ange därvid *Ekonomisk Debatt* som
betalningsmottagare.